

Тэма №5 “Моўная кампазіцыя тэксту”

У агульным плане кампазіцыя – гэта пабудова, узаемнае размяшчэнне і суаднесенасць частак твора. З паняццем кампазіцыі звязаны паняцці архітэктонікі, сюжэта, фабулы. У перакладзе з грэчаскай мовы слова архітэктоніка абазначае будаўнічае мастацтва. Архітэктоніка – гэта знешняя форма пабудовы твора, размяшчэння яго частак: пралог, эпілог, глава, частка, кніга, том, у вершаваных тэкстах – санет, вянок санетаў і інш. Паняцці фабулы і сюжэта знаходзяць рознае тлумачэнне ў лінгвістыцы. Звернемся да азначэнняў А.І.Гаршкова: “Фабула – гэта сукупнасць адлюстраваных у творы падзей, сюжэт – гэта падзеі ў іх паслядоўнасці, руху, развіцці” [2, с.149].

У некаторых творах архітэктоніка і сюжэт развіваюцца паралельна: паслядоўнасць частак твора адпавядае паслядоўнасці апісваемых падзей. Аднак часта архітэктоніка і сюжэт не супадаюць. Напрыклад, апавесць Б.Сачанкі “Родны кут” пачынаецца з апісання сну галоўнага героя Андрэя Лобача, і менавіта ў самым пачатку чытач даведваецца пра каханую жанчыну Андрэя. Толькі ў другой частцы твора “Іра” пісьменнік звяртаецца да самай першай сустрэчы: дзе і пры якіх абставінах галоўны герой пазнаёміўся са сваёй каханай.

Апрача традыцыйнага разумення кампазіцыі як пэўных этапаў развіцця сюжэта існуе яшчэ адно, больш звязанае са славеснай творчасцю. Кампазіцыя, згодна з такім разуменнем, -- матываванае размяшчэнне “кавалкаў” тэксту. А.І.Гаршкоў у дапаможніку “Русская стилистика” аналізуе некаторыя лінгвістычныя даследаванні, прысвечаныя сутнасці важных тэкставых сегментаў. Асабліваю ўвагу мовазнаўца звяртае на працы В.У.Вінаградава, які называе гэтыя сегменты славеснымі радамі, а моўную кампазіцыю разумее як сістэму дэчымічнага разгортвання славесных радоў. Паняцце рада ўказвае на ўпарадкаванасць і таму звязваецца з паняццем кампазіцыі. Рух і чаргаванне славесных радоў выражаюць кампазіцыйную структуру твора. Паняцце славесны ўключае словы і словазлучэнні, а славесныя рады могуць характарызавацца фанетычнымі, м'яфалагічнымі, словаўтваральнымі, сінтаксічнымі прыкметамі і пэўнымі прыёмам пабудовы (тропы і стылістычныя фігуры). Такім чынам, славесны рад – гэта паслядоўнасць не толькі моўных адзінак лексічнага яруса (слоў).

Аналізаваць спецыфіку славесных радоў у моўнай кампазіцыі мэтазгодна на прыкладзе ўсяго твора. Асабліва цікавы такі аналіз пры разглядзе вялікіх пражайтных твораў: ён дазваляе глыбей спасцігнуць вобраз аўтара як важную катэгорыю тэксту. Дарэчы, на наступных факультатывных занятках мы бліжэй пазнаёмімся з паняццем вобраза аўтара.

Неабходна адзначыць, што нават у невялікім тэксце (напрыклад, вершы) на разнастайных прыкметах можна вылучыць некалькі славесных радоў:

Пакінь на міг свой клопат трапяткі,
Няхай цвыркун вартуе вусціш вульны.
Даверся дабрыні снягоў атульных
І безразважна – у заснежжа напраткі.
Як запалоньвае святло тугіх снягоў!
Паклаў сумёты час на сцежкі-ноты.
Калыскай кудасы махне руплівы год
І спакваля адыдзе ў незваротнасць.
З лясамі паздароўкацца імчу.
Парывае пад лыжамі знямеласць.
Неспасцігальнай белізной сябе лячу

*І соладасцю губ тваіх з'інелых.
Вакол бярозы – сёстры чысціні
І цішыні... Падчас ім так зайздросцім!
Ад зімніка агляд жыцця пачні –
Да непаўторнай маладосці.
Снягі маленства... Вас вітаю дабрынёй,
Спакоем гурбін і завямі вітаю.
Іскрыцца неруш – чысціня чакае
У яснай бездакорнасці сваёй.
(М.Бусько. “Вяртанне ў снег”)*

У гэтым творы рэалізуецца кампазіцыйна-моўны прыём кантрасту: вакол вясна, няхай сабе і не зусім упэўненая, але ж на фоне пяшчотнай вясенняй зеляніны так недарэчна-дзіўна выглядае гурбачка снегу, якую паэт параўноўвае з зайцам-беляком. Кантрастнасць твора рэалізуюць кантэкстуальна антанімічныя славесныя рады **пачынае зелянец – зайцам-беляком спіць, стуліўшыся, гурбачка снегу**. Яшчэ ў вершы вылучаецца славесны рад з прамым значэннем слоў **пачынае зелянец, і толькі ў адным зацемненым зацішыі** і славесны рад вобразнага характару **зайцам-беляком спіць гурбачка снегу, мо разбудзіць, каб хто дурненькага** (у адносінах да снегу. – Т.С.) **не злавіў**. Слова з эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай **гурбачка, дурненькі** ўтвараюць славесны рад стылістычна афарбаваных адзінак.

Славесны рад з прамым значэннем слоў і рад зобразных характарыстык вылучаецца і ў праявінай страфе У.Караткевіча:

Месяц сапраўды ўсходзіў над пустыняй. І яна была пад месяцам бясконца, як неба. А над ёю гарэлі, амаль не міргаючы, тысячы зор.

Яна ляжала перад ім, бязмежная, як жыццё, азораная, залітая празрыстым святлом. Свяцілася кожнай дзюнай, нібы адлітай з таго ж крышталю, што і вочы малой. І ўсё гэта было бязмежнае, усеабдымнае і ўсёпаглынальнае, як час, як жыццё, як чалавек, як далёкая...далёкая...далёкая...

Дзяўчынка глядзела на зоры, як на таго, хто з'явіўся з казкі. Абхапіла калені ручанятамі, паклала на іх падбардак, схіліла галаву. І ў яе ўскінутых трывожных вачах, як тысячы светлячкоў, адбіваліся зоры. (“Сіняя-сіняя...”)

Назвайце кампазіцыйны славесных радоў гэтага тэксту.

Апавяданне У.Караткевіча “Сіняя-сіняя...” ўпершыню было апублікавана ў часопісе “Беларусь” (1964, №3). Асабліва кампазіцыйная роля ў гэтым творы належыць мастацкай дэталі, якая адлюстроўвае агульнае ў прыватным. Гэта дэталі – чорныя дзівосныя вочы – не адзін раз ужываецца ў апавяданні і звязана з іншымі сродкамі мастацкай выразнасці. Такія дзівосныя вочы былі ў Джамілі – васьмігадовай дачкі шэйха з Уед-Рыра. Чароўнасць дзіцячых вачэй падмацоўваецца вобразам караляў. Як вядома, яшчэ ў старажытнасці людзі пустыні ў спёку студзілі рукі аб крышталёныя шары, якія лічыліся скамянелым ільдом. Горны крышталі ёсць і ў каралях. Бляск вачэй Джамілі параўноўваецца ў творы з крышталёвымі каралямі. Нават дзюны нібы адліты з таго крышталю, што і вочы малой. У канцы апавядання дзяўчынка параўноўваецца з “камячком жывой плоці, які вярнуў яму (Петруку Ясюкевічу. – Т.С.) радзіму”, а радзіма – надзейны ратунак ад спёкі. Мастацкая дэталі твора **чароўныя вочы**, сэнсава ўзмацненая вобразам крышталёвых караляў, дазваляе спасцігнуць глыбіню зместу: васьмігадовая Джамілі была ў пустыні для Пятра Ясюкевіча той апорай, якая дапамагае чалавеку выжываць у вельмі складаных жыццёвых абставінах. Клопат пра дзіця з чароўнымі вачамі ратаваў ад пакутлівай думкі пра смерць.

Такім чынам, пры асэнсаванні паняцця моўнай кампазіцыі неабходна звяртацца да паняццяў архітэктонікі, сюжэта, фабулы і асабліва – да вылучэння і аналізу славесных радоў і мастацкіх дэталей.

Тэарэтычная літаратура

1. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980.
2. Горшков А.И. Русская стилистика. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2001.
3. Очерки по стилистике художественной речи. – М.: Наука, 1979.

Практычныя заданні

1. *Вызначце славесныя рады ў паэтычных і празаічных тэкстах:*

Мой горкі прыпамін,
Жыцця скупая проза:
Яго туга – Палын!
Яе святло – Бяроза!
Якой бы старане
Не аддаваць паклоны –
Заўсёды для мяне
Шчыміць агонь зятёны.
Над самым судным днём
І над жыццёвай прозай
Панікну Палыном
І выстаю – Бярозай.
(Я.Янішчыц. “Мой горкі прыпамін...”)

Ты заўсёды
Няўлоўнай была:
То веснім звонам
Паміж радасцю і смуткам,
То промнем святла
Паміж быццём і небыццём,
То рэхам
Паміж мінулым і будучым,
То жывым серабром,
Што працякае
Праз пальцы рук,
Калі цябе абдымаю.
(М.Танк. “Ты заўсёды...”)

Сцежка вывела на ўзгорак. Жыта скончылася – на другой палове вострава пад поўняй тым самым срабрыстым святлом блішчаў мокры луг. Увесь востраў пад нагамі нібыта прыўзняўся, яго рэльефна акрэслены срабрыстым шнурам контур уразаўся не ў звычайную прастору вады, а ў яе геаметрычна выпуклую сферу, і, можа, у чарах ночы сфера вады здавалася агромністай, у нейкіх касмічных формах. З формамі возера гарманіравалі такія самыя рэльефна выпуклыя формы вострава, а над імі, над зямлёй і вадой, дакладней – над стыхіяй зямлі і вады, у бязмежную вышыню імкнулася такая самая геаметрычна вылітая прастора неба, не размытага змрокам ночы, не сціснутага ім, як гэта бывае, не замкнёнага цеменню, а ўсё роўна як імі – змрокам, цеменню, ноччу

– ператворанага ў біблейскую святыню і саму вечнасць. (В.Карамзаў. “Крыж на зямлі і поўня ў небе”)

Спякотна, душна, высока ў небе, проста над імі, кружыць коршак. Адсюль, з зямлі, здаецца, што гэта ніякі не коршак, а самы звычайны верабей, бо ён такі маленькі, дробненькі – як кропка. Летам каршакі часцяком кружаць над вёскай і з вышыні выглядаюць, дзе квактуха з жоўтымі пісклянятамі адышлася далёка ад хаты... Коршак кружыць, кружыць, і міма яго плывуць летнія воблакі – ясныя, лёгкія, з сіне-блакітным пералівам. (І.Капыловіч. “Пасынак”)

2. Ахарактарызуйце выразную мастацкую дэталі – фіялкі – у апавяданні В.Хомчанкі “Равесніца”. Якая кампазіцыйная роля гэтай дэталі?

3. Знайдзіце прыклады праяўлення творцаў, у якіх мастацкая дэталі (ці дэталі) сэнсава ўзмацняецца вобразнымі сродкамі мовы.

4. Якімі мастацкімі дэталімі дасягаецца ў гэтых вершаваных тэкстах глыбіня зместу? Ахарактарызуйце ролю дэталей у моўнай кампазіцыі творцаў.

На мокрым голлі – рэдкія лісточкі.

І мне здаецца золкаю парой,

Нібыта залатыя ліхтарчкі

Запалены бярозаю старою

Куды яна ўзіраецца?

Што бачыць?

І для чаго запалена святло?

Няйначай – лету, вярну – няйначай.

І мо – каб адзінока не было.

А мне б хацела ся, б проза, думаць, --

Прабач, хачу замнога мо, прабач, --

Што ты з маёй бясплённасці і тлуму

Пакажаш мне жэтку мудрасці і ўдач.

Я і сама шукаць яе гатова,

Шукаць гатова – значыць, і знайду.

А вока ліхтарочка залатога

Не дасць мне спатыкнуцца на хаду.

Тваё галлё, бяроза, падтрымае, --

Яшчэ адолець не адну вярсту.

Пакуты знаю. Боязі не знаю.

Іду.

(Н.Мацяш. “Бяроза”)

Вечар прылёг на верасе,

Цішай спавіты бор.

Мой высакосны верасень

Сыпле лісцё ў касцёр.

Знойдзена больш, чым страчана,

Бо між людзей я – не гасць.

Песняй мне – мова матчына,

Музыкай – маладосць.

Шчыра ў надзею верыцца,

Ў вечнасць людзей і зор...

Мой высакосны верасень,

Не патушы касцёр.
(З.Марозаў. “Вечар прылёг на верасе...”)

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ